

اقتصاد اسلامی به مثابه یک سیستم

تألیف

حسن سبحانی

استاد دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۵۷۰

شماره انتشار ۳۹۵۵

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: سبحانی، حسن، ۱۳۳۲-
عنوان و نام پدیدآور	: اقتصاد اسلامی به‌مثابه یک سیستم/ تألیف حسن سبحانی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۰۰ ص: جدول، نمودار.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۹۵۵.
شابک	: 978-964-03-7179-4
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اسلام و اقتصاد
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۷ الف۲/س۲/۳۰/۲ BP
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۰۹۴۲۰

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: اقتصاد اسلامی به‌مثابه یک سیستم
 تألیف: دکتر حسن سبحانی
 ویرایش ادبی: فرشاد رضوان
 نوبت چاپ: اول
 تاریخ انتشار: ۱۳۹۷
 شمارگان: ۱۰۰ نسخه
 ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۳۲۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
فهرست مطالب

پیشگفتار	خ
بخش اول - چيستی اقتصاد اسلامی	۱
فصل اول - طبقه‌بندی رویکردها در تحقیقات اقتصاد اسلامی	۳
مقدمه	۳
طبقه‌بندی تحقیقات مربوط به اقتصاد اسلامی	۵
۱- رویکرد فقهی	۶
۲- رویکرد نئوکلاسیکی	۱۰
۳- رویکرد تلفیقی	۱۹
رویکرد سیستمی (مکتبی)	۲۸
فصل دوم - در جست‌وجوی "اقتصاد اسلامی"	۳۷
بررسی نسبت فقه معاملات با اقتصاد اسلامی	۳۸
بررسی نسبت اقتصاد اسلام با اقتصاد اسلامی	۴۰
بررسی نسبت علم اقتصاد اسلامیزه شده با اقتصاد اسلامی	۴۳
بررسی نسبت سیستم اقتصادی با اقتصاد اسلامی	۴۶
بخش دوم - چيستی سیستم اقتصادی	۵۱
فصل سوم - روش سیستمی	۵۳
ضرورت بررسی سیستمی اقتصاد	۵۵
چيستی سیستم	۵۸
سیستم‌های اجتماعی - فرهنگی	۶۰
فصل چهارم - سیستم اقتصادی	۶۵
منابع تولید	۶۹

۷۲	مقابله با کمیابی
۷۲	اشتغال کامل منابع
۷۳	کارایی
۷۵	رشد اقتصادی
۷۸	توزیع درآمد
۸۰	تعریف سیستم اقتصادی
۸۵	فصل پنجم - ملاحظاتی پیرامون سیستم‌های اقتصادی
۸۵	۱- تنوع سیستم‌های اقتصادی
۸۷	۲- حالت‌های مختلف سیستم‌های اقتصادی
۹۰	۳- پسینی و پیشینی بودن سیستم‌های اقتصادی
۹۳	۴- دوگان هنجاری، اثباتی در سیستم‌های اقتصادی
۹۵	۵- نسبت بین سیستم اقتصادی و علم اقتصاد
۹۹	۶- منعطف بودن سیستم اقتصادی
۱۰۱	بررسی امکان وجود سیستم اقتصادی در دین
۱۰۵	بخش سوم - اهداف سیستم اقتصادی اسلام
۱۰۷	فصل ششم - مبانی سیستم اقتصادی اسلام
۱۰۷	تبیین مبانی سیستم
۱۱۹	فصل هفتم - "توسعه" هدف مقدماتی
۱۲۷	ادیان ضد فقر هستند
۱۳۰	بررسی یک تناقض
۱۳۴	چگونگی توسعه‌یافتگی
۱۴۳	فصل هشتم - "عدالت" هدف غایی
۱۴۵	نقش عدالت در تکوین جامعه متدین
۱۴۷	عدالت چیست؟
۱۵۰	منشأ حق
۱۵۲	بررسی نسبت بین عدالت و تفاوت

۱۵۳	شاخص‌های عدالت .....
۱۶۱	آرامش .....
بخش چهارم - ساختار سیستم اقتصادی اسلام	
فصل نهم - انتظارات و انگیزه‌ها	
۱۶۷	اسلام و انگیزه فعالیت‌های اقتصادی .....
۱۷۰	الف) طریق ایجابی .....
۱۷۰	ب) طریق سلبی .....
فصل دهم - "شکل" سیستم	
۱۷۹	بررسی نسبت دین اسلام با دولت .....
۱۸۳	مالکیت بر ابزارهای تولید .....
۱۸۸	۱- مالکیت دولت .....
۱۸۸	۲- مالکیت خصوصی .....
۱۹۲	بررسی نسبت بین مالکیت دولتی و مالکیت خصوصی .....
۱۹۳	بحث درباره مالکیت مختلط و چگونگی تحقق آن .....
۱۹۷	دولت (نظام سیاسی) و سیستم اقتصادی .....
۲۰۰	دولت و فعالیت‌های اقتصادی .....
۲۰۳	انعطاف در فعالیت‌های اقتصادی دولت (نظام سیاسی) .....
۲۰۸	تأمین هزینه‌های دولت .....
۲۰۹	دولت و چگونگی تخصیص منابع .....
۲۱۳	قدرت اقتصادی .....
۲۱۶	تأمین اجتماعی .....
۲۲۰	۱- اقدامات اشخاص .....
۲۲۰	۲- اقدامات نظام سیاسی (دولت) .....
۲۲۴	ارزیابی تحقق سیستم اقتصادی .....
۲۳۰	روش ارزیابی معیارها پیش از تجربه شدن آنها .....
۲۳۲	فراوانی و رشد اقتصادی .....
۲۳۵	امنیت اقتصادی .....
۲۳۶	حمایت از محیط‌زیست .....
۲۳۸	

۲۴۰	کارایی .....
۲۴۱	باز توزیع درآمد .....
۲۴۷	ارزش‌های اجتماعی .....
۲۴۷	تعدیل و تطابق .....
۲۵۵	فصل یازدهم - فناوری (محتوی) سیستم .....
۲۵۸	فناوری و جهانی شدن .....
۲۶۰	ارزیابی چگونگی فناوری در سیستم اقتصادی اسلام .....
۲۶۳	بخش پنجم - سیستم اقتصادی معیار .....
۲۶۵	فصل دوازدهم - سیستم اقتصادی معیار .....
۲۶۷	نهادهای اقتصادی در حکومت امام مهدی (ع) .....
۲۶۷	موجودی عوامل تولید .....
۲۶۹	کارایی اقتصادی .....
۲۷۱	انگیزه فعالیت‌های اقتصادی .....
۲۷۲	دولت و اقتصاد .....
۲۷۴	ویژگی‌های اقتصادی .....
۲۷۵	رشد اقتصادی .....
۲۷۶	امنیت و تأمین اجتماعی .....
۲۷۸	این همانی مفاهیم .....
۲۷۸	الف) ارتباط بین سیستم اقتصادی با نظام اجتماعی اسلام .....
۲۷۹	توسعه‌یافتگی عدالت محور دین .....
۲۸۳	انسان متدین و دولت مهدوی .....
۲۸۵	منابع .....

پیشگفتار

توسعه اقتصادی جامعه ایران به هر دلیلی با تأخیر مواجه است و کشور متناسب با امکانات انسانی و فیزیکی و همچنین سابقه تاریخی خویش، هنوز رشد و توسعه قابل دفاعی نیافته است. درست است که ملت ما در یکصد سال گذشته، برای رسیدن به استقلال و پیشرفت، کوشش‌های زیادی را ساماندهی کرده است و حتی انقلاب‌هایی اتفاق افتاده که هر کدام به میزان زیادی جامعه را به سمت رشد و توسعه سوق داده‌اند. و در مجموع حرکت رو به رشدی را موجب شده است، اما آنچه کتمان‌شدنی نیست آن است که ایران هنوز در زمره کشورهای توسعه نیافته قرار دارد و به نظر می‌رسد با توسعه‌یافتگی فاصله زیادی دارد. مسیری که باید آن را طی کند و مردمانش بعد از آنکه پیشرفت‌های مادی مناسبی را تجربه کردند، به زندگی‌های متعالی‌تری هم دست یابند. بدیهی است که این دومی پس از اولی و البته در توسعه‌یافتگی مورد جست‌وجو قرار می‌گیرد.

بدون تردید همواره تمایلی برای شناخت چرایی‌ها و ادله این عقب‌ماندگی اقتصادی وجود داشته و دارد. یعنی درک این موضوع که چرا ما، با این همه امکانات و توانایی‌ها و سابقه تاریخی در عرصه توسعه‌یافتگی چندان موفق نبوده‌ایم و با چالش‌های بسیاری هم مواجه هستیم، چالش‌هایی که گاهی موجبات مجادله‌ها و رویکردهایی به توسعه ملی را سبب‌ساز شده، و در مواردی هم به تهدید دستاوردهای ملی و حتی نابودی آنها انجامیده است. بر این اساس استنباط می‌شود جامعه ایرانی به یک آسیب‌شناسی واقع بینانه از مناشی عقب‌ماندگی خویش نیازمند است تا بر مبنای آن و با تکیه بر قابلیت‌های خویش راه پیموده نشده توسعه را هر چه زودتر طی کند. جامعه‌ای که تاریخی و برخوردار از تمدن و همچنین مفتخر به آموزه‌های اسلامی است. این دو امتیاز به‌تنهایی کافی است تا تحت شرایط و مقتضیاتی، جامعه ایرانی را به مرزهای پیشرفت و بالندگی اعتلایی نزدیک کند و زمینه ساز عدالت و تدین در بین مردمانش باشد. تا چه رسد به آنکه از دانش و تجربه دیگران نیز به‌نحوی بایسته استفاده نماید.

اگر توسعه را جریانی بدانیم که به‌موجب آن جامعه‌ای، در گذار به نسبت شایان توجهی از زمان، بر داشته‌ها و امکانات خویش تکیه می‌کند و با اصالت دادن به آنها که هویت او را می‌سازند، آگاهانه از همه آنچه در اختیار دیگران است به‌طور سازگار با داشته‌ها و امکانات خویش بهره می‌گیرد تا به رشد و تعالی و رفاه برسد، به‌طور منطقی باید حکم کرد که این مهم برای جامعه ایران، به مراتب فراهم‌تر از دیگران است، زیرا داشته‌ها و امکانات ما بسیار قابل اعتناء هستند. ایران اسلام پذیرفته، ظرفیت‌های فراوانی برای توسعه‌یافتگی دارد و به قول استاد شهید مرتضی مطهری رابطه بین ایران و اسلام هم برای

ایران و هم برای اسلام افتخار آفرین است " برای اسلام به‌عنوان یک دین که به حکم محتوای غنی خود ملتی با هوش و متمدن و صاحب فرهنگ را شیفته خویش می‌سازد و برای ایران به‌عنوان یک ملت که به حکم روح حقیقت‌خواه و بی‌تعصب و فرهنگ دوست خود بیش از هر ملت دیگر در برابر حقیقت خضوع می‌کند و در راهش فداکاری می‌نماید".

اما متأسفانه و همان‌طور که آمد، ظرفیت‌های برشمرده شده درباره جامعه ایران، به‌علاوه امکانات عظیم انسانی و فیزیکی غنی آن در یک‌صد سال اخیر در برابر تندباد سهمگین و امواج طوفانی ناشی از توسعه ملل دیگر، آن‌طور که انتظار می‌رفت مقاومت نکرده و قادر نبوده است ضمن برخورداری هوشمندانه از قابلیت‌ها و تجارب دیگران، مسیر ایران اسلامی را بر دوش استعدادهای متنوع این سرزمین به‌سمت و سوی پیشرفت و توسعه رهنمون شود، به‌نحوی که هم از ظرفیت‌های خودی و هم از قابلیت‌های دیگران استفاده بایسته شده باشد و ایرانیان در استمرار تاسیس تمدن‌های گذشته خویش و با مستظهر بودن به آنها، از جمله ملل پیشرفته روزگار خویش محسوب شوند. آری این مهم نه تنها رخ نداد که در مقابل، نوعی شیفتگی در قبال داشته‌های دیگران، توأم با نوعی شرمندگی و خود کم‌بینی در قبال داشته‌های دینی و تمدنی خویش، در افساری از جامعه ایرانی رخ داد و در نتیجه، ایران را با تأخیر قابل اعتنای تاریخی در تجربه توسعه‌یافتگی مواجه کرده است.

کتاب "اقتصاد اسلامی بمثابه یک سیستم" معطوف به توسعه جوامع اسلامی و از جمله جامعه ایران در ابعاد مختلف آن و برای تبیین نظری داشته‌های گرانسنگ و منحصر به‌فرد تمدنی و دینی جامعه ایران، در مسیر توسعه یافتن نوشته شده است. در این کتاب "گذار بایسته و در عین حال شایسته جامعه ایران به توسعه" پژوهش و طراحی شده و نشان داده شده است که جامعه ما، باید بهره‌برداری از منابع نفت و گاز و سایر منابع طبیعی و انسانی خویش را بر کدامین مبانی و داشته‌های ارزشمند خویش متکی کند که هم توسعه‌یافتگی‌اش با هویت خودش باشد و هم در قبال دیگران منفعل و بی‌ریشه جلوه نکند. کتاب شرایط لازم و کافی برای کشوری توسعه یافته و در عین حال عدالت منش و متعبد در قبال خداوند متعال را تبیین می‌کند و ادعای فقدان مبانی نظری و سازگار با فرهنگ ایرانی برای توسعه‌یافتگی را، که در ادبیات اقتصادی روزگار ما به "سیستم اقتصادی" شهره است، مردود می‌داند.

کتاب "اقتصاد اسلامی بمثابه یک سیستم" در واقع مکمل و در ادامه مباحث کتاب "اسلام و اقتصاد" است که در سال ۱۳۹۳ به‌وسیله دانشگاه تهران به چاپ رسید و متعهد است تا پاسخگوی پژوهش‌ها و مدرسان تتبعات و تأمین کتاب درسی برای دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی به‌ویژه در رشته‌های "اقتصاد اسلامی" و "بانکداری اسلامی" باشد. مباحث این کتاب طی سالیان طولانی در

پیشگفتار □ ذ

کلاس‌های درس "سیستم اقتصادی اسلام" در دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران تدریس شده و از بازخوردهای مفید دانشجویان متأثر شده و عنداللزوم تکامل یافته است.

حسن سبحانی
استاد دانشگاه تهران
تابستان ۱۳۹۶

